

לימודים אקסטרניים

אחרי התנסות של שנה, אימרה מאס בטכנאות שיניים והחליט להתחבר אלי ולחזור ללימודים. הוריו הסכימו לרעיון הבגרות - לא ברור מה היה הגורם ששינה את דעתם - בתקופה שידעו היטב על קיום חוקי *numerus clausus* לגבי יהודים, ולצעירים כמונו לא היה כל סיכוי להתקבל לאוניברסיטה. לטהייה זו צריך להוסיף כי מאז שהנאצים פתחו במתקפה על רוסיה הסובייטית, המלחמה הגדולה הלכה והתקרבה אל אזורנו בצורה מבהילה ותנאי החיים הלכו ונעשו קשים מיום ליום.

ההורים, למרות הקשיים, מצאו דרך פשוטה יחסית להמשיך את לימודינו ולמען האמת לא היה לי מושג איך הגיעו לפתרון הזה. הרעיון היה לימודים אקסטרניים אצל משפחת קליין - אם ובנה שהיו מורים מן המניין בגימנסיה - ובחינות בסוף השנה בגימנסיה היהודית בקולוז'ואר, עיר בירתה של טראנסילוואניה. אינני יודע כמה עלו השיעורים והנסיעות, אבל מבחינתי הרעיון היה נפלא ממש. אחרי חמש שנות היעדרות מהבית, שמחתי לחזור לחיק המשפחה, אף על פי שחיי הגלות, בנוודיוואראד לפחות, היו עליזים ומלאי הרפתקאות.

אימרה הצטרף למסלול האקסטרני אצל הגברת קליין אם כי בקבוצה אחרת, הוא הרי הפסיד שנת לימודים. חבריי, בעצם חברותיי ללימודים היו שתי בנות נחמדות בנות גילי, צוצו ו - *Fülöp Ági*. הראשונה, בהירת שיער ובעלת קול משונה משהו - נבע כנראה מחוטמה המעוקם והזכיר במקצת קול של תרנגול הודו - וזוג שדיים בעלי ממדים שקשה היה להתעלם מנוכחותן ופגמו לפעמים בכושר להתרכז בשיעורים עצמם. היא הייתה בעלת תפישה מהירה והצטיינה בלימודים, וגם בכך שדודתה הייתה סגנית המנהלת בגימנסיה בקולוז'ואר ואחראית על הבנות. אגני השחרורת - פניה הסמוקות מחויכות תמיד, הייתה פחות גדולה בתורה. התאהבתי בה מהר מאד ואם כי לא נעניתי באותה מידה של הדדיות בנושא, לפחות זכיתי באמצעותה לעשות היכרות עם מוסיקה קלאסית; את שירת סולוויג, מפאר גינט של גריג, למדתי מנגינתה בכינור. היא נכשלה בבחינות סוף השנה וברכבת שהחזירה אותנו לסאטמר כשעמדנו ליד החלון, השעינה את ראשה על כתפי ובכתה נואשות. אף על פי שהייתי שותף אמת לצערה, הקרבה הבלתי אמצעית בינינו העבירה בי תחושה נפלאה, והזדמנות נדירה לנשק לה נשיקת תנחומים. לא אסלח לעצמי לעולם על שלא עזרתי אומץ והחמצתי רגעי קסם שלא יחזרו יותר. היא נרצחה בידי הנאצים ומכל בני משפחתה לא נשאר זכר.

אלה היו כבר שנים בצל המלחמה, שהלכה והתקרבה אלינו והטילה את צילה המאיים על משפחתינו. צוצי הגיע לגיל הגיוס ונלקח עם צעירים יהודים רבים בני גילו, למחנות עבודה שליד הצבא ההונגרי. זמן רב לפני כן, מתישהו ב - 1939 החליט להפנות עורף למולדת האהובה ולעלות לארץ ישראל. כנראה הושפע מיצחק ושבח, בני הדודים מהוידוננש, אשר התחמקו מגיוס גם הם, גנבו את הגבול הרומני ובדרכם לארץ ישראל בילו מספר ימים אצלנו. לא הייתי בבית כשצוצי עזב את הבית ולא הייתי עד לפרידתו מהמשפחה. מאוחר יותר נודע לי שהגיע עד לנמל קונסטנצה ולפני הספיק לעלות על אוניה, השיגה אותו תחנוניה של אימא שהפצירה בו לחזור, כי לא יכלה לשאת את הפרידה ממנו. הוא וויתר על רעיון העלייה וחזר הביתה. לא קשה לנחש, איזה מחשבות התרוצצו בראשם של אבא ואימא, כשנוכחו לדעת שהוא עומד להישלח לחזית הרוסית.

צעירים יהודיים אלה שגויסו ליחידות עבודה ליד הצבא הלוחם, היו מוצבים בעיירה סמוכה לסאטמר לשם התארגנות ושוכנו בקסרקטין בתנאים שכמותם לא ראיתי מעודי. נסענו לבקר אצלו בטרם יציאה לעבר החזית והמראה שנגלה לעינינו היכה אותנו בהלם. פניו של צוצי ושל חבריו נראו כאילו לא התרחצו זה ימים רבים, לבושים היו בגדי צבא דהויים ומלוכלכים, דחוסים לתוך אולם ללא אוורור אשר כינים שורצים בו בכל פינה ובאוויר ריח כבד של קש מהול בטינופת. המקום הזכיר לי את האורוות בכפר אצל הסבא של ארי. אימא הזילה הרבה דמעות, נפרדנו ממנו וחזרנו הביתה מדוכדכים כולנו. הייתי עתיד

להתקל בו כשלוש שנים מאוחר יותר, בנסיבות בלתי אפשריות ובמצב גרוע בהרבה. יתר בני המשפחה לא זכו לראות אותו יותר.

בעיתונות המקומית החלו להופיע קריקטורות מועתקות מהעיתון הנאצי *Der Stürmer* ומאמרי הסתה נגד היהודים. ב- *Szamos*, עיתון העיר הופיע סיפור בהמשכים על אותו בחור ישיבה שזה עתה יצא מפולין וכבר הגיע לגדולות במולדתנו, עושק את איכריו התמימים וכו' וכל השיטנה הזו הייתה מלווה בתמונה של צעיר בעל חוטם, עטור פאות מתחת למגבעת, וכותרת המבשרת-מזהירה: *Tarnopolból indult*, מטרנופול יצא לדרך.

במצב דברים זה לא הייתה יותר אפשרות לחיות בעולם צר ומסתגר של לימודים, בנות וחברים. קראנו הרי עיתון, הקשבנו לרדיו וידענו לא מעט על המלחמה המשתוללת בעולם ועל החזית ההולכת ומתקרבת. רצינו או לא, משמעות הדברים חדרה לתודעת כולנו.

באמצעות ג'א פרידמן *Friedman Béla* - כנראה הרשמתי אותו חמש שנים קודם לכן בהצלחתי בבחינות הכניסה לגימנסיה - הכרתי חבורה של צעירים בני גילי, אינטלקטואלים בהכרה שהיו טרודים כמוני בבעיות היום-יום. בראשם בלט ללא עוררין ארוין רוֹנָה *Rona Ervin*, בחור רזה וגבה קומה ובעל ארשת פנים רצינית. היה ידען בכל - מין אנציקלופדיה מהלכת - ונחשב בעינינו אישיות משכמו ומעלה ועולה על כולנו מכל בחינה שהיא. אמת, הבנות לא התרשמו בדרך כלל מהסופרלטיבים שאפפו אותן, פניו חמורי הסבר ורוחו המלנכולית היו מטיילים עליהן מורא. בצורה דומה התרשמו מאבא שלו, המורה למתמטיקה ומנהלה הקפדן של הגימנסיה היהודית.

גורלו של ארוין עתיד היה להיות כעתיד מרבית יהודי העיר - הוריו ואחיו הצעיר נכחדו במחנות והוא עצמו חזר משם שבר כלי, בלי יכולת להשלים עם אובדן העבר. שנים יתייסר על העובדה שהנה דווקא אחיו היפה והבריא תמיד, חלה שם באחד המחנות ונספה לנגד עיניו בזמן שהוא עצמו ניצל ולא היה ראוי לכך. הנושא לא הרפה ממנו, להפך ההתעסקות אֶתו הפכה אינטנסיבית יותר עם השנים. התכתב עם מרבית המוסדות שעניינם בשואה, ממכון ויזנטאל ועד יד-ושם, והעובדה שיצא לפנסיה בטרם עת תרמה להחמרת מצבו. אין לדעת כמובן איך היו חייו מתנהלים לולא קרה מה שקרה לכולנו, כפי שלא ברור אם הייתה זו תכונה מולדת או חוויותיו שברו את רוחו. על כל פנים בעשר שנות חייו האחרונות יכול היה להיות טסטקייס אופייני עבור נוברי-נפש למיניהם אשר פרנסתם על כך, וכותבי מבול המאמרים המלומדים על אודות הניצולים וצאצאיהם לדורות.

בשנות הששים עשיתי מאמצים כדי להשיג עבורו ויזה שוודית ורשיון עבודה ואולי שגיתי בכך, אולי היה מוצא את מקומו דווקא בארץ ישראל בין חבריו וידידיו הרבים, במקום להיות קבור כל השנים בעיר צפונית קטנה ולהרגיש שם זר ותלוש. שנותיו הראשונות בשוודיה היו באמת קשות - נאלץ לעבור מחדש בחינות רבות - ולא הייתי לו לעזר בזמן שהיה זקוק לי ביותר. רצה המקרה וחדשים אחדים לפני שהגיע קבלתי סוף סוף את ההצעה שהחזירה אותי לארץ. היה רופא מעולה לפי כל הדעות, וחי את השנים בתחושה של כישלון טוטאלי - אלה מלותיו - במקצוע ובכל מה שעשה.

עוד בחבורה היו *Borgida Tubi* הבלונדיני החביב, בנו היחידי של עורך דין ידוע, שהספקתי להכיר בצורה שטחית בלבד, כמו גם את *Schwartz Imre*, בנו של בעל בית מסחר לבדים - אימא הייתה קונה שם בדים לכל המשפחה - ואת *Steiner Lya*, תכולת העיניים והיפה בין שלש הבנות שבילינו בחברתן. כל אלה עתידים היו להכחד במחנות. טובי וג'לה התחרו שניהם על חסדיה של לייֵאָה ושניהם עמדו על כך שהתנשקו איתה, אבל אותי הם הרשימו בעיקר בכך שידעו לשחק פוקר, משחק שהכרתי רק מהרומנים.

תוך זמן קצר, ארווין לקח אותי תחת חסותו, מצא קירבה אינטלקטואלית נדירה בינינו - ואולי משום שכמוהו לא נחשבתי לאדוניס, לפי הביטוי העדין שנהגו להשתמש בו באותם ימים. את הידידות האמיצה שהתפתחה בינינו החשיב מאד, כהרגלו רחש לי הערכה מופרזת ועד יום מותו העצוב היה משוכנע שאני נורא חכם, דיפלומט מעולה ופסיכולוג, איש עסקים מצליח ומה לא. רצה המקרה ובשנה שעשיתי

בקולוז'וואר לקראת בחינות הבגרות הכרתי את יודית, בת דודתה הצעירה של צוצו. היא הייתה נערה במלוא פריחתה אשר ידעה לדאוג לכך שאי אפשר יהיה להתעלם מקסמיה. לא זכור לי שהייתי משדר לה סימני עידוד או משהו דומה, אבל היא הייתה נחושה בדעתה שאני הוא בחיר לבה, ולא אחר וכדי להיות בקרבתך, החליטה לבלות את הקיץ בסאטמר. הכרתי לה אחדים מחבריי ויצאנו יחד ימים אחדים, עד שלבסוף השלימה עם העובדה המצערת שלא נועדנו להיות זוג. לאחר ששטפה אותי כהוגן, הפגינה תכונה מופלאה של גמישות והודיעה לי חגיגית שהעתיקה את התעניינותה לכיוון חברי הטוב, ארווין - בחורים יפים לא היו כנראה בעדיפות ראשונה בעיניה. הוא נכבש בקסמיה והתאהב בה מידי, אהבה ללא גבולות. העובדה שאת אהבתו הראשונה מצא באמצעותי הוסיפה לדבקותו בידידות שבינינו - כהרגלו, הגזים בכל דבר. הוא פגש בה שוב בתום המלחמה - שניהם בוגרים הרבה יותר - באווירה שונה ובסאטמר אחרת, והתאכזב ממנה קשות. כך הסתיים, בעצב רב, רומאן הביכורים שלו.

ביליתי ימים יפים בחיקה של קבוצת חברים זו. הלכנו למסיבות שהתקיימו לסירוגין בבית אחת הבנות ולשם כך נאלצתי לרכוש, יחד עם אמרה כמובן, השכלה בסיסית בריקודים סלוניים אצל מורה מדופלם. עד כאן הכל הלך על מי מנוחות, אילו אימרה היה מסוגל להתאים את עצמו לאותם מפגשים אינטלקטואליים-כאילו, שבהן היינו דנים בענייני היום, בעתידנו כיהודים והיינו סוקרים את הספרים האחרונים שקראנו. וקראנו, אלוהים כמה ספרים קראנו בתקופה הקצרה הזאת! מלבד ספרות ושירה הונגרית מקורית, הכרתי דרך תרגומים את סופריה של הקיסרות שלא הייתה יותר, את השירה הצרפתית המודרנית, את תומס מן ואת הסופרים האמריקאים של תקופת השפל. אני חושב שלא הייתה לי שוב תקופה פורייה כמו זו במשך כל החיים שלי ודווקא בעת שמיליוני אנשים קיפחו את חייהם ומדינות רבות היו כלא היו. פעילות זו, מה לעשות, לא כל כך התאימה לכישוריו, לכן נמנע מלבוא למפגשים והיה משוכנע שנדחה על ידי החבורה. תחושה זו רדפה אותו שנים רבות והשאירה צלקת בלבו. במבט מהיום נדמה שהיינו לא יותר מחבורה של סנובים אינטלקטואליים מנופחים ואם להודות על האמת, לא זכור לי שאני אישית יצאתי מגדרי כדי לעזור לו להשתלב בחוג החברים.

באותה עת פעלו בסאטמר מספר זרועות של התנועה הציונית, כדוגמת השומר הצעיר, הנוער הציוני ובית"ר ואולי היו עוד כאלה שלא ידענו עליהן. בשיחות שקיימנו הגענו למסקנה שהציונות, ורק היא תהווה פתרון אולטימטיבי לבעיותינו כיהודים, והחלטנו לחפש תנועה מתאימה להצטרף אליה. הייתה התלבטות אמיתית סביב השאלה, באיזה מתנועות לבחור בזמן שניסו להפעיל עלינו השפעה מכיוונים שונים. מאחת הערים הסמוכות הגיע אלינו שליח של בית"ר אשר, באמצעות צילומים שרואים בהם נוער יהודי גאה צועד במדים, ניסה להוכיח את צדקת דרכה הבלעדית של תנועתו.

העתיד יפגיש אותי עם הבחור הזה במהלך מלחמת השחרור דווקא. כסמל הנדסה, הייתי בדרכי לאחד מקיבוצי עמק הירדן כדי לבדוק שדה מוקשים כשלתע נתקלתי בו אי שם על אם הדרך. הכרתי אותו מיד למרות שהזמן והאירועים לא היטיבו עם מראהו. ציפיתי שאיש כזה יהיה במדים ברגע האמת, אבל התברר שלא התברך באותו עוז רוח שהרבה להטיף לו.

אבל באותם ימים הוא והתמונה שהציג, הצליחו להרשים את כולנו ובמיוחד את בלא היהיר והציניקן. חברי זה היה מאז ומתמיד מלא התפעלות מקציני צבא, והיו לו חלומות להשתייך לכת זו אפילו במסגרת צבא יהודי קטנטן. כשבאתי לראות אותו בנתניה, לחש לאוזני שהוא משתייך לארגון האצ"ל אבל חודשים אחדים לפני רגע האמת השאיר את המלאכה לאחרים, ירד מן הארץ ונהיה רופא. למען האמת גם ארווין השתעשע לזמן קצר בחלומות דומים - קברניט בחיל הים - ובחופשת הקיץ שלח לי תמונה, בה נראה שט בסירה וכובע ימייה על ראשו. כשלעצמי, בעל חלומות צנועים יותר, הסתפקתי בדמיוני במשהו כמו

Micky Rooney בדמות *Andy Hardy* ובלבד שלצדי תעמוד *Judy Garland* הנחשקת.

מי שלא התרברב בחלומות אלה של מתבגרים היה אימרה. ודווקא הוא, שעתידי להתגייס ב-1954 יסיים קריירה צבאית כסא"ל מילואים בחיל ההנדסה, בעוד אני אשאר צמוד לדרגת סמל באותו חיל.

לבסוף הצטרפנו כאיש אחד לנוער הציוני, התנועה של הציונות הכללית. באמצעות ספרות ציונית מתורגמת שהתנועה סיפקה לנו, ערכנו דיונים בנושא ולמדנו עברית בסיסית. באותה מידה היינו עורכים שיחות בענייני שירה וספרות הונגרית ובין לאומית כשכל אחד בתורו היה נוהג לקרוא חומר נבחר והביא אותו לדיון. וכל הפעילות הרצינית והתמימה הזו התרחשה בקיץ 1943 כשהשיטפון הולך ומתקרב אלינו בקצב מסחרר. אני עתיד להישאר חבר בנוער הציוני עד שבמחנה עתלית, מודע יותר לאידיאולוגיה של התנועות השונות העדפתי לעבור לשומר הצעיר.

חיי חברה תוססים אלה נקטעו זמנית כאשר בספטמבר 1943 בהמלצת הגימנסיה עזבתי שוב את העיר כדי להמשיך את השנה האחרונה לפני בחינות הבגרות, בצורה סדירה בבית הספר בקולוז'וואר. אימרה צעד בעקבותיי ודודתו, שהתגוררה באותו רחוב לאורך נהר ה- Szamos בקרבת הגימנסיה ממש, הסכימה להקציב לנו חדר בדירתה ולספק את כל צורכינו במזון. הם היו אנשים חביבים מאד, צעירים יחסית, חשוכי ילדים ובסתר, חברים במפלגה הקומוניסטית שהוצאה אל מחוץ לחוק. הם עשו כמיטב יכולתם להנעים לנו את השהות בביתם ובאמת היה לנו נוח וטוב אצלם. ניחוח השושנים הנהדרות בערוגות שבחצר ודמותה של היפייה מהכיתה המקבילה שהתגוררה באותה חצר הם חלק נכבד מזיכרונות אותה שנה אחרונה. בערבים עמדנו שעות ארוכות ליד חלון חדרה בציפייה לראות משהו מסודותיה בשעה שעשתה סידורים לקראת שינת לילה. עשינו טיולים רבים בגניה היפים של העיר, וראינו הרבה הצגות בבית האופרה המפואר - טבילה ראשונה שלי בתרבות זו. לתלמידים הוקצו מקומות עמידה שם למעלה-למעלה, מאחורי השורה האחרונה של היציע האחרון. העיר הזו הפגישה אותי שוב עם גולי-גולדשטיין-ברנע. הוא היה כל כולו עסוק בענייני התנועה הציונית - לא ידעתי שיש לו אח בארץ - ובלימוד יסודות החקלאות, בחוות-לימוד של התנועה, על מנת להשתלב בבוא העת בחיי הקיבוץ בארץ ישראל.

והגימנסיה, זו שהכרתי לפני כן רק בבחינות סוף-שנה, הייתה בית ספר מעולה. צוות המורים שהרביץ בנו תורה היה מהטובים ביותר בהונגריה - יהודים כולם כמו גם כל חברי ההנהלה. הייתה לי הזדמנות לקחת חלק בחוגים שונים שהתקיימו לאחר שעות הלימודים הרגילים ומאלה, החוג לספרות זכור במיוחד לטובה. אינני יודע אם עובדות אלה היו הן שהשפיעו עלי ועל הקלות שבה התאקלמתי במקום, על כל פנים, לקראת סוף שנת לימודים אחרונה זו, מצאתי עצמי לפתע בין התלמידים הטובים ביותר בכתה. לחופשת חג הפסח נסענו כרגיל הביתה ואמורים היינו לחזור בתום החג, לסיים את הלימודים ולגשת לבחינות הבגרות. אלא שהדברים התפתחו אחרת ואת קולוז'וואר לא זכיתי לראות יותר.

